

УДК37(477+450)«18»

Валентина Кушнір

*доктор пед. наук, професор кафедри дошкільної освіти
(Україна, Уманський державний педагогічний університету імені*

Павла Тучини)

Valentina Kushnir

Doctor of Science in Pedagogics

(Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Ukraine)

orcid.org/0000-0002-9037-8060

***Розвиток ідей Марії Монтессорі у
вітчизняній педагогічній думці на поч. ХХ ст.***

***Development ideas of Maria Montessori
national educational thought in the beginning XX century***

Італійський лікар, психолог та педагог Марія Монтессорі (1870 – 1952) розробила та реалізувала на практиці метод виховання і навчання дітей від 3 до 9 років, який ґрунтувався на створенні відповідно до природи дитини умов для самовираження й вільного розвитку її індивідуальності, мінімізуючи педагогічне керівництво цим процесом та виключаючи будь-яке насилля і тиск. Пошук альтернативних моделей освіти і сприйнятливість до інновацій зумовив цікавість вітчизняних педагогів до зарубіжного досвіду, зокрема і до методу Монтессорі, який уже здобув світове визнання. На українських землях царської Росії не було дитячих садків, які б працювали за системою Монтессорі. Проте сам метод Монтессорі був широко відомим та активно обговорювався українськими педагогами. Високо оцінюючи метод М.Монтессорі українські педагоги не вважали його універсальним, підкреслювали необхідність адаптації його до реалій українських дитячих садків, національних особливостей, менталітету, традицій.

Ключові слова: метод Монтессорі, вільне виховання, С.Русова, Н.Лубенець, К.Маєвська.

Italian doctor, psychologist and educator Maria Montessori (1870 - 1952) has developed and implemented a practical method of education and training of children 3 to 9 years. It is based on the creation of a natural environment for the child's expression and free development of his personality. Excluding any violence and pressure. Search for alternative models of education has led to interest in Ukrainian teachers Montessori method, which has gained worldwide recognition. In tsarist Ukrainian lands was not kindergarten, which would work on the system Montessori.

Montessori method itself was widely known and actively discussed Ukrainian teachers. Appreciating method M.Montessori Ukrainian teachers did not consider it universal, it stressed the need to adapt to the realities of Ukrainian kindergartens, national characteristics, mentality and traditions.

Keywords: Montessori method, free education, S.Rusova, N.Lubenets, K.Mayevska.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Сучасність характеризується пошуком ефективних моделей всіх ланок системи освіти. В основу цих змін можуть бути покладені конструктивні ідеї минулого. До них відносимо ідеї вільного виховання, які активно обговорювалися та впроваджувалися на поч. ХХ ст. у період реформаторського руху.

У першій половині ХХ ст. у Європі та Америці актуалізуються гуманістичні тенденції, зумовлені розвитком промисловості, зміною виробництва, новими умовами праці. Трансформаційні обставини спричинили увагу до проблем освіти та поширення реформаторського руху, який піддавав критиці педагогічний традиціоналізм.

Реформаторський рух був пов'язаний із боротьбою за реорганізацію народної освіти. В окреслений період сформувалися основні течії гуманістичної педагогіки. Хоча кожна із них мала свої домінантні позиції, своє бачення організації та змісту освітнього процесу, однак всіх їх об'єднувала мета сформувати гуманно-моральну особистість, яка здатна застосовувати знання,

вміння і навик, отримані у «новій школі» для свого подальшого розвитку і на користь суспільства.

Серед численних педагогічних концепцій реформаторського руху особливо вирізнялася *система вільного виховання* Марії Монтесорі, яка зруйнувала традиційний погляд на виховання та навчання підростаючого покоління. У 1910 р. вийшла відома книга італійки *Education in the Children's Houses* (Освіта в дитячих будинках), а згодом, 1912 р. перевидана з назвою *The Montessori Method* (Метод Монтесорі).

Свій педагогічний метод, який ґрунтувався на створенні відповідно до природи дитини умов для самовираження й вільного розвитку її індивідуальності, мінімізуючи педагогічне керівництво цим процесом та виключаючи будь-яке насилля і тиск, М.Монтесорі назвала **метод наукової педагогіки**. При його розробці італійка спиралася на концепцію природного виховання Ж.Ж.Руссо (1712 – 1778), теорію і практику елементарної освіти Й.Песталоцці (1746– 1827), систему «дарів» Ф.Фребеля (1782–1852), методику виховання та навчання «розумово відсталих» дітей Е.Сегена (1812–1880).

Аналіз досліджень і публікацій... Аналіз вітчизняних досліджень засвідчив, що метод Монтесорі був предметом наукового зацікавлення багатьох відомих вітчизняних педагогів (Н. Лубенець, К. Маєвська, С. Русова, С. Сірополко, Я. Чепіга, І. Ющишин, Е. Яновська та ін.), які намагалися використати монтезорівський досвід з метою творення національного дитячого садка та школи.

Формулювання цілей статті... Метою статті є висвітлення розвитку ідей М. Монтесорі у вітчизняній педагогічній думці на поч. ХХ ст. та ставлення українських педагогів до її методу педагогіки.

Виклад основного матеріалу... Основа Монтезорівського методу – це створення спланованого та структурованого розвиваючого середовища, яке б відповідало дитячим потребам, здібностям та інтересам. Тут діти вільно задовольняли свою пізнавальну зацікавленість, розвивали природні задатки, індивідуальність і самостійність, освоювали людську культуру. Результатом

використання методу було те, що діти розвивалися природним чином, мали високу мотивацію, відчуття порядку і оволодівали базовими навичками в багатьох випадках раніше, ніж при традиційній системі освіти.

Пріоритетне місце з-поміж факторів впливу на становлення людини М.Монтессорі відводила природі. Вважала, що людина не є творцем ні зовнішніх, ні внутрішніх форм. Всім керує лише природа. Тому робота з дітьми повинна будуватися за принципом «не заважати природному розвитку». Наставниця повинна керувати навчальним процесом, проте, вона не повинна відволікати увагу дитини на себе. Для цього їй необхідно навчитися спеціальних навичок, а також опанувати ретельно сплановану навчальну програму та роботу із дидактичним матеріалом [3, с. 12].

М.Монтессорі вважають прихильницею вільного виховання, оскільки її метод був направлений на розвиток самодіяльності та самостійності дитини через реалізацію принципу її свободи в освітньому просторі (свободи вибору дидактичного матеріалу, місця роботи, тривалості, партнера для спільної діяльності та ін.). Свобода вибору була засобом виховання самодіяльності та відповідальності за своє рішення, а також запорука розвитку активності та інтересу дитини до пізнання [10, с. 148].

У контексті виховання дитини у свободі М.Монтессорі підкреслювала важливість дисципліни у освітньому процесі. Педагог заперечувала традиційне розуміння дисципліни, як обмеження свободи дитини. Вважала дитину дисциплінованою тоді, коли вона уміє володіти собою та співвідносити свою поведінку із потребою дотримуватися відповідних правил. Вона писала: «Свобода дитини має кордони у колективному інтересі, а форма її – в тому, що ми називаємо вихованістю. .. <...> Перше, що повинна засвоїти дитина для вироблення активної дисципліни – це відмінність між добром і злом. Завдання наставниці – слідкувати, щоб дитина не змішувала добро із нерухомістю і зло з активністю, чим часто грішила стара дисципліна. Тому наша мета дисциплінувати для діяльності, для добра, а не для нерухомості, для пасивності, для слухняності. Людина дисциплінована свободою, починає прагнути до

істинної і єдиної нагороди, яка ніколи не принижує і не приносить розчарування, – розквіту її духовних сил і свободи внутрішнього «Я» її душі» [9, с. 78, 82, 87].

Виховання самостійності дитини було одним із ключових завдань методу Монтесорі. На думку італійки, людина не може бути вільною, якщо вона не самостійна. Тому перші активні прояви індивідуальної свободи дитини повинні виробляти її самостійність. Необхідно виробляти уміння досягати своєї індивідуальної мети і бажань. Для цього необхідно, щоб дитина активно проявляла себе, була ініціативною. Реалізація таких завдань можлива при створенні відповідного освітнього середовища, яке націлене на стимулювання та підтримку її розвитку. Складовою такого середовища був спеціальний дидактичний матеріал, розроблений М.Монтесорі. Цей матеріал, на думку педагога, повинен провокувати упорядкований процес самостійного тренування, який чітко відповідає внутрішньому стану дитини, та сприяє створенню нових психічних якостей, вищого рівня розвитку.

Пошук альтернативних моделей освіти і сприйнятливість до інновацій зумовив цікавість вітчизняних педагогів до зарубіжного досвіду, зокрема і до методу Монтесорі, який уже здобув світове визнання.

У 1910 р. у Російській імперії з'являються перші публікації про метод Монтесорі та про Будинок дитини у Римі. А в 1913 р. виходить книга Монтесорі «La Pedagogue scientific» російською мовою «Опыт научной педагогики». Вірною послідовницею і прихильницею методу італійського педагога стала Ю.І.Фаусек. Її зусиллями у Петербурзі 1913 р. було створено дитячий садок, який працював за системою Монтесорі. Згодом, 1916 р. на базі цього закладу розпочало свою діяльність «Общество свободного воспитания (метод Монтесорі)». Впродовж наступних 20-ти років Ю.І. Фаусек пропагувала метод Монтесорі, видрукувала близько 40 своїх книг і статей присвячених популяризації системи Монтесорі, та сприяла перекладу ще декількох робіт італійки [12, с. 10].

На українських землях вперше відомості про метод М.Монтессорі стали з'являтися у 1911 році. У першому номері часопису *Дошкольное воспитание* вийшла друком стаття *Новая система воспитания маленьких детей* (автор не вказаний), у якій описувалися основні засади «відомої в Італії нової оригінальної педагогічної системи» Марії Монтессорі. У ній зазначалося, що основним принципом системи є «вільний розвиток індивідуальних і безпосередніх проявів дитини всупереч пануючому принципу підпорядкування» [11, с. 26].

У 1912 році у Києві вийшла книга *Детские сады по системе Монтессори*, громадської діячки, автора статей з питань тенденцій розвитку школи і педагогіки Західної Європи та Америки К.Янжул. [14]. У цій ознайомлювальній праці, як зазначала Н.Лубенець, К. Янжул «грунтовно висвітлила нову теорію і розбудила до неї живу зацікавленість та бажання познайомитися із діяльністю Монтессорі й вивчити її праці в оригіналі» [6, с. 384].

З 1913 року у часописі *Дошкольное воспитание* стали з'являтися статті, присвячені аналізу елементів монтессорівської системи, а саме: *Обучение грамоты по системе Марии Монтессори* (Е. Яновська, 1913), *Доктор Монтессори* (Н.Лубенець, 1913) [5], *Применение идей Монтессори и наблюдения над развитием маленьких детей* (С.Кемниц, 1914) [2], *Кое-что из практики детских садов в Бельгии (Описание детского сада в Льеже, работающего по системе Монтессори)* (Горностайский И., 1914) [1] та ін.

Усі автори статей сходилися до думки, що основні ідеї «методу Монтессорі» потребують ґрунтового вивчення та аналізу, оскільки вони несуть «багато цінного і нового у роботі з дітьми». З іншого боку, автори наголошували про неприпустимість «сліпого наслідування зовнішніх форми ідеї без внутрішнього його змісту» [6].

Однією із перших ґрунтовний аналіз методу Монтессорі здійснила Н. Лубенець у праці *Фребель і Монтессорі*, яку спочатку було надруковано у журналі *Дошкольное воспитание* за 1914 р. (№№ 7, 8, 9), а в 1915 р. вийшла окремим виданням. У цій розвідці автор порівнювала педагогічні системи

Фребеля та Монтезорі, аналізуючи їх підходи до організації та засобів виховання дітей.

У ході аналізу поглядів педагогів Н.Лубенець зауважила, що цінність методу М. Монтезорі в тому, що в його основу покладене виховання свободи дитини та розкриття її особистості. Процес звільнення, за М. Монтезорі, починається з розвитку в дитини самостійності. Вихователі мають полегшувати дітям вступ на шлях самостійності: вчити ходити без сторонньої допомоги, підніматися та спускатися сходами, самостійно вдягатися та роздягатися, чітко висловлювати свої бажання, а також розвивати в дітях уміння досягати своїх цілей. М. Монтезорі ставить за мету виробити дисципліну для діяльності, праці та добра, а не для нерухомості, пасивності та слухняності. Дійшовши до заперечення активної виховної ролі педагога, вона зазначала, що дорослі повинні оберігати певні прояви особистості та розрізняти вчинки, які необхідно зупиняти, від тих, за якими необхідно лише спостерігати. Дитина ж повинна зрозуміти і засвоїти відмінність між добром і злом, в жодному разі не ототожнюючи добро з пасивністю, а зло з активністю [4].

Проаналізувавши основні положення педагогічних систем Ф. Фребеля та М. Монтезорі, Н. Лубенець підсумовувала, що не слід роботу на практиці будувати на одному із методів, так як «Фребель і Монтезорі не виключають, а доповнюють один одного» [7, с. 135]. Із системи італійської вченої радила взяти на озброєння метод виховання самостійності та свободи дитини, бо саме він відкриває широкі перспективи для виховання підростаючого покоління.

Схожої думки дотримувалася і С.Ф.Русова, яка неодноразово зверталася до педагогічного досвіду Монтезорі у своїх творах (*Дошкільне виховання* (1918), *Нові методи дошкільного виховання* (1927)). Вона писала: «Принцип Монтезорі правдивий – не треба тільки доходити в здійсненні його до краю» [13, с.174].

С. Русову приваблювало у поглядах М. Монтезорі «уважливе ставлення до дитячої душі», «пошана повної самостійності дитини», «стриманість самої керівниці – ані зайвих поцілунків, ані непотрібної допомоги, тільки необхідна

поміч, потрібні пояснення і якомога менше слів», «глибоке спостереження над психікою дитини» [13, с. 174]. Водночас, система італійки «дечим і не задовольняла» українського педагога. Зокрема, у праці «Нові методи дошкільного виховання» (1927) С. Русова зазначала, що ця система є «неповною», оскільки, на її думку, «не досить задовольняти лише психічні потреби дитини» [13, с. 219].

Українська вчена виділила низку значущих факторів, яких «бракувало у Монтессорівській методи». По-перше, С. Русова дотримувалася тієї думки, що дошкільний вік є важливим періодом розумового розвитку, що здійснюється в процесі занять із «арифметики, граматики, геометрії, природознавства, музики, літератури» та ін. [13, с. 220]. Підтримуючи фундаментальний принцип М. Монтессорі вільної активності дитини, самодіяльності у навчанні, С. Русова не погоджувалася, що діти самостійно, під дією лише «вимог психічного росту» можуть скерувати процес свого самонавчання. Відмічаючи гарно продумані підготовчі вправи для письма, методу читання, що заснована на вправах дотику, С. Русова піддавала критиці таку упланованість і систематичність, як занадто технічну та штучну.

Критично ставилася педагог і до дидактичного матеріалу італійки через його автоматичність, штучність, далекість від природи та відсутність естетики. Такий матеріал, вважала С. Русова, «не пробуджує ні уяви, ні власної творчості дитини» [13, с. 220].

По-друге, українська вчена вважала великою прогалиною у Монтессорівській методи відсутність «морально-інтелектуального розвитку дітей», що мали б здійснюватися через читання дитячої літератури та спостереженнями за явищами природи.

Не погоджувалася С.Ф.Русова і поглядами італійки щодо занадто індивідуального виховання, що «заважає розвитку соціального інстинкту» дитини [13, с. 221]. Українська вчена була переконана, що «соціальний принцип треба як найраніше вводити в систему виховання малих дітей по всіх дитячих установах» [13, с. 222].

Водночас, С. Русова високо оцінювала внесок у дошкільну педагогіку Монтессорівського методу, а саме, його основного принципу – вільного розвитку дітей та потреба у забезпеченні умов такого розвитку.

Послідовницею та прихильницею ідей М. Монтессорі на українських землях була К. Маєвська, викладачка Фребелівського інституту, авторка низки статей з проблем дошкільного виховання. Впродовж 1912-1913 рр. у журналі *Дошкольное воспитание* друкувалася *Програма занять в детском саду* К. Маєвської. У ній рекомендувалися елементи методу М. Монтессорі: рекомендації для вихователів щодо найменшої участі під час занять дітей, щоб діти самі долали труднощі, засвоювали способи самовираження, особливо при ручній праці; дидактичні ігри: розпізнай із закритими очима, на дотик, за звуком; «сеанси тиші» [8, с. 280-283].

Одним із завдань програми було сприяння розвитку самодіяльності дітей. Тому вихователь повинен був лише підібрати матеріал для занять та ігор, слідкувати за порядком, при потребі допомогти дитині чи групі, в якій вона зайнята. Для вихователя-початківця значно легше, зазначала К. Маєвська, керувати роботою цілої групи, ніж підтримувати загальний порядок, лише відзиваючись на прохання дітей [8, с. 280-283].

Висновки... Отже, педагогічні ідеї М. Монтессорі були широко відомі серед вітчизняної педагогічної спільноти початку ХХ століття. Високо оцінюючи метод Монтессорі українські педагоги не вважали його універсальним, підкреслювали необхідність адаптації його до реалій українських дитячих садків, національних особливостей, менталітету, традицій.

До перспективних напрямів досліджень у цій сфері можна віднести питання використання методу Монтессорі на сучасному етапі.

Список використаних джерел і літератури / References:

1. Горностайский И. Кое-что из практики детских садов в Бельгии (Описание детского сада в Льеже, работающего по системе Монтессори) / И. Горностайский // *Дошкольное воспитание*. – 1914. – № 7. – С. 509–512. / Hornostaiskiy Y. (1914) Koe-chto iz praktiki detskih sadov v Bel'gii (Opisanie detskogo sada v L'ezhe, rabotajushhego po sisteme Montessori) [Something from the

practice of kindergartens in Belgium (A description of a kindergarten in Liege, working on the Montessori system)]. *Doshkolnoe vospytanye – Preschool education*, 7, 509–512 [in Ukrainian].

2. Кемниц С. Применение идей Монтессори и наблюдения над развитием маленьких детей / С. Кемниц // Дошкольное воспитание. – 1914. – № 6. – С.450–462. / Kemnyts S.(1914) Primenenie idej Montessori i nabljudenija nad razvitiem malen'kih detej [Applying the ideas of Montessori and monitoring the development of young children] *Doshkolnoe vospytanye – Preschool education* , 6. 450–462 [in Ukrainian].

3. Корнетов Г.Б. 145 лет со дня рождения Марии Монтессори / Г.Б.Корнетов // Историко-педагогический журнал – № 3. – 2015. – с. 11–24. / Kornetov H.B. (2015) 145 let so dnja rozhdenija Marii Montessori [145th Anniversary of the Birth of Maria Montessori] *Ystoryko-pedahohycheskyi zhurnal – Historical and Pedagogical Journal* ,3, 11–24 [in Russia].

4. Куліш Т. І. Проблеми дошкільного виховання у творчій спадщині Наталії Лубенець (1877-1943) [Текст] : дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Куліш Тетяна Іванівна ; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2006. – 230 с. / Kulish T. I. (2006) Problemy doshkilnoho vykhovannia u tvorchii spadshchyni Natalii Lubenets (1877-1943) [Problems in preschool creative heritage Natalia Lubenets (1877-1943)]. *Dys. kand. ped. nauk – Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

5. Лубенець Н. Доктор Монтессори / Н. Лубенець // Дошкольное воспитание. – 1913. – № 6. – С. 381–383. / Lubenets N. (1913) Doktor Montessori [Dr. Montessori] *Doshkolnoe vospytanye– Preschool education*, 6, 381–383 [in Ukrainian].

6. Лубенець Н. Критика и библиография / Н.Лубенець // Дошкольное воспитание. – 1913. – №6. – С. 38 –385. / Lubenets N. (1913) Kritika i bibliografija [Criticism and bibliography] *Doshkolnoe vospytanye– Preschool education* 6. – S. 38 –385 [in Ukrain].

7. Лубенець Н. Фребель и Монтессори / Н. Лубенець // Дошкольное воспитание. – 1914. – № 7. – С. 483–506; – № 8. – С. 550–570. / Lubenets N.(1914) Frebel' i Montessori [Frobel and Montessori] *Doshkolnoe vospytanye– Preschool education*, 7, 483–506; 8, 550–570 [in Ukrainian].

8. Маевская К. В. Программа занятий в детском саду / К. Маевская // Дошкольное воспитание. – 1912. – № 5. – С. 280–283. / Maevskaia K. V. (1912) Programma zanjatij v detskom sadu [Program of classes in kindergarten] *Doshkolnoe vospytanye– Preschool education* ,5, 280–283 [in Ukrainian].

9. Монтессори М. Дом ребенка: метод научной педагогики / М. Монтессори. – М. : Астрель, 2005. – 272 с. / Montessori M. (2005) Dom

rebenka: metod nauchnoj pedagogiki [The Child's Home: the Method of Scientific Pedagogy] Moskva: Astrel [in Russia].

10. Назарова Н.М. Монтессори-педагогіка : от Эдуарда Сегена к инклюзивному обучению / Н. М. Назарова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – 2014. – Вип. 28. – С. 147–152. / Nazarova N.M. (2014) Montessori-pedagogika : ot Jeduarda Segena k inkljuzivnomu obucheniju [Montessori pedagogy: from Eduard Séguin to inclusive education] *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 19 : Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia* – Science magazine NPU Dragomanov [[in Ukrainian].

11. Новая система воспитания маленьких детей / перев. с фр. Веселкиной З. // Дошкольное воспитание. – 1911. – № 1. – С. 26–34. / Novaja sistema vospitaniija malen'kih detej / perev. s fr. Veselkinoj Z. (1911) [New system of raising young children] *Doshkolnoe vospytanye– Preschool education* , 1, 26–34 [in Ukrainian].

12. Петрова Н. Б. Педагогическое наследие Ю.И. Фаусек как опыт реализации системы М. Монтессори в отечественной дошкольной педагогике : Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук . – Смоленск. – 2002. – 20 с. / Petrova N. B. (2002) Pedagogicheskoe nasledie Ju.I. Fausek kak opyt realizacii sistemy M. Montessori v otechestvennoj doshkol'noj pedagogike [The pedagogical heritage of Yu.I. Fausek as an experience in implementing M. Montessori's system in the national pre-school pedagogy] *Avtoreferat dyssertatsyy na soyskanye uchenoi stepeny kand. ped. Nauk – Extended abstract of candidate's thesis. Smolensk* [in Russia].

13. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори / Софія Русова. – К.: Основа. – 1996 – 304 с. / Rusova S.F. (1996) Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]. Kyiv: Osnova. [in Ukrainian].

14. Янжул Е.Н. Детские сады по системе Монтессори / Е.Н.Янжул. – Киев. – 1912. – 20 с. / Yanzhul E.N.(1912) Detskie sadyi po sisteme Montessori [Kindergartens in the Montessori system]. Kiev [in Ukrainian].

Кушнір Валентина Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Розвиток ідей Марії Монтессорі у вітчизняній педагогічній думці на поч. ХХ ст.

Valentina Kushnir – Doctor of Science in Pedagogics Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Development ideas of Maria Montessori national educational thought in the beginning XX century